કચ્છમિત્ર
પરાગ
અર્ધ સાપ્તાહિક પૂર્તિ
બુધવાર, તા. ૦૭-૦૬-૨૦૧૨

ભારત માટે પ્રમુખકીય લોકશાહી યોગ્ય વિકલ્પ !

ભારતના રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીની તૈયારી શરૂ થઈ ગઈ છે. કેન્દ્રમાં બે મુદતથી આરૂઢ યુપીએ સરકાર સામે ભ્રષ્ટાચારના ગંભીર આક્ષેપો ઊઠ્યા છે. અણ્ણા હઝારે અને બાબા રામદેવે ભ્રષ્ટાચાર, કાળાં નાણાં મુદે જનઆંદોલન છેડયું છે. આ સિનારિયોમાં લેખક જશવંત ભાઈચંદ મહેતાએ દેશમાં અમેરિકા જેવા પ્રમુખીય લોકશાહી થા માટે સુયોગ્ય વિકલ્પ બની શકે તેની સ્પષ્ટ છણાવટ કરી છે. જશવંતભાઈ આર્કિટેક્ટ અને કન્સલ્ટિંગ ઈજનેર છે.. તેમના અંગ્રેજી પુસ્તક 'પ્રેસિડેન્સિયલ સિસ્ટમ બેટર ઓલ્ટરનેટિવ ?'નો ગુજરાતી અને હિંદીમાંય અનુવાદ થયો છે.

આપણા બંધારણના વિદ્વાનોએ લાંબી ચર્ચા-વિચારણા કરી ઘોડા બંધારણની ગણના વિશ્વના સૌથી લાંબા બંધારણ તરીકે થાય છે. તેમાં કેટલોકીના કાળ વિલંબ પ્રજાના મુળભૂત અધિકારોની રક્ષા બરાબર કરવામાં આવી છે પણ સરકારની કાર્યપદ્ધતિ પડવામાં અલ્પ કેવકારી વિલંબ બ્રિટિશ પદ્ધતિનું અનુકરણ કર્યું છે. બ્રિટનના રાજવીની માફક આપણે પ્રમુખને ઔપચારિક વડા લીધેનું સ્થાન આપ્યું છે.

એ નિઃશંક છે કે બ્રિટિશ પદ્ધતિનો પરિચય અને લોકશાહીના આદ્ય સંસ્થાપકોમાં બ્રિટન જેની ગણના થાય છે તે હકીકતના પ્રભાવ હેઠળ આપણે બ્રિટિશ પદ્ધતિ અપનાવી હતી. જેમની ગણના ભારતના અગ્રગણ્ય કાયદાશાસ્ત્રીઓમા થતી હતી એવા સ્વ. શ્રી ચારલાના મંતવ્ય પ્રમાણે 'સંસદીય લોકશાહીની પસંદગી કરવામા મુખ્ય કારણોમાં આગલી પહેલાં આપણે ત્યાં કેન્દ્ર અને રાજ્યોની ધારાસભાઓની કાર્યવાહી બ્રિટિશ પદ્ધતિ અનુસાર થતી હતી અને આપણે તે પદ્ધતિથી પૂરેપૂરા પરિચિત હતા. એક જ ચુંટણીથી વ્યક્તિને સર્વોચ્ચ સ્થાન સોંપવામાં આપણને રાજાશાહીની યાદ સતાવતી હતી.'

છેલ્લા ૬૪ વર્ષમાં વિખ્યાતિત્રિત કુદકે ને ભૂસકે વધતા જતાં ભ્રષ્ટાચાર અને સર્વત્ર પ્રવર્તતો જમાવી બેઠેલા પંચાઇતી રાજકારણીઓની બનેલી સરકારોના ગેરવહીવટથી ભરપૂર રાજ્યશાસન, સંનિષ્ઠ નેતાગીરીના પ્રવર્તતો શૂન્યાવકાશ વગેરે જોતાં આપણે અપનાવેલી શાસનપદ્ધતિની નિષ્ફળતાથી અન્ય દેશો જેવા કે અમેરિકા, ફ્રાંસ, જર્મની વગેરેએ અપનાવેલી લોકશાહી શાસનપદ્ધતિ સાથે સરખામણી કરી આપણી હાલની શાસનપદ્ધતિના સુયોગ્ય વિકલ્પ સીધે વિચારવાનો સમય હવે પકી ગયો છે.

એ જાણવું સ્વાભાવિક બની રહેશે કે આપણે સંસદીય શાસન અપનાવ્યું તેમાં મુખ્યત્વે બ્રિટિશ સંસદીય શાસન પ્રણાલીની પરિચિતતાએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. અમેરિકા પણ આપણી જેમ બ્રિટિશરો સામે લડીને સ્વતંત્રતા મેળવી હતી અને તેઓ આપણા કરતાં પણ બ્રિટિશ પદ્ધતિથી વધારે પરિચિત હતા. તેમ છતાં તેમણે અલગ સ્વરૂપની લોકશાહી એટલે કે પ્રમુખીય પદ્ધતિની લોકશાહી અપનાવવાનું શા માટે પસંદ કર્યું હતું ? આના સદર્ભમાં અમેરિકન બંધારણ ઘડતી વખતે જે ચર્ચા-વિચારણા થઈ હતી તે આપણા માટે ઘણા સુખદ બની રહે છે. આપણા

છણાવટ
જશવંત ભી. મહેતા

બંધારણના ઘડવૈયાઓએ જો આના પર પૂરતું લક્ષ્ય આપ્યું હોત તો નિઃશંક તેમણે બ્રિટિશ મોડલ અપનાવતા પહેલાં ફેરવિચારણા કરી હોત. અમેરિકન બંધારણના ઘડવૈયાઓને જો દેશને પોતપોતાના સ્વાર્થ અનુસાર એકબીજાને સાથ દેતા રહ્યા હતા. દા.ત. ફ્રાંસ અને બ્રિટન વચ્ચે અઢારસત્તરે લડાઈઓ થતી રહી હતી પણ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સમયે આ બન્નેએ સાથી દેશો તરીકે જર્મનીની સામે લડ્યા હતા. ઠેઠથી પહેલા વિશ્વયુદ્ધમા જર્મની સામે લડ્યું હતું પણ બીજા વિશ્વયુદ્ધમા જર્મનીના સાથ લઈ ફ્રાંસ અને બ્રિટન વિરુદ્ધ લડ્યું હતું. આવા તો કંઈક દાખલા ટાંકી શકાય.

આ બધી સરકારોએ લક્ષમાં લઈ તેમાંથી નવી લોકશાહી પદ્ધતિની રૂપરેખા પડી જે પ્રમુખીય લોકશાહી તરીકે જાણીતી છે. આ પ્રકારની સરકારમાં પ્રમુખ રાજ્યના ચાંચિકી વડાનું પણ સ્થાન અને સત્તા ધરાવે છે. પ્રમુખની ચૂંટણી સમગ્ર દેશના લોકો દ્વારા સીધા મતદાનથી થાય છે અને ચૂંટાયા પછી તેમની મુદત વાર વર્ષના સમયગાળા પુરતી નિશ્ચિત હોય છે. એકવાર ચૂંટાયા પછી પ્રમુખને દેશના મંત્રિમંડળની યોગ્ય

contd - 2

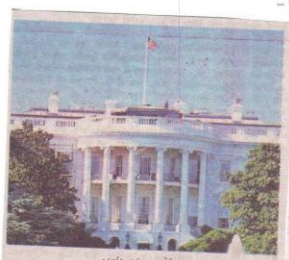

વાઈટ હાઉસ, અમેરિકા.

દરેક દેશ પોતપોતાના સ્વાર્થ અનુસાર એકબીજાને સાથ દેતા રહ્યા હતા. દા.ત. ફ્રાંસ અને બ્રિટન વચ્ચે અઢારસત્તરે લડાઈઓ થતી રહી હતી પણ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સમયે આ બન્નેએ સાથી દેશો તરીકે જર્મનીની સામે લડ્યા હતા. ઠેઠથી પહેલા વિશ્વયુદ્ધમા જર્મની સામે લડ્યું હતું પણ બીજા વિશ્વયુદ્ધમા જર્મનીના સાથ લઈ ફ્રાંસ અને બ્રિટન વિરુદ્ધ લડ્યું હતું. આવા તો કંઈક દાખલા ટાંકી શકાય.

આ બધી સરકારોએ લક્ષમાં લઈ તેમાંથી નવી લોકશાહી પદ્ધતિની રૂપરેખા પડી જે પ્રમુખીય લોકશાહી તરીકે જાણીતી છે. આ પ્રકારની સરકારમાં પ્રમુખ રાજ્યના ચાંચિકી વડાનું પણ સ્થાન અને સત્તા ધરાવે છે. પ્રમુખની ચૂંટણી સમગ્ર દેશના લોકો દ્વારા સીધા મતદાનથી થાય છે અને ચૂંટાયા પછી તેમની મુદત વાર વર્ષના સમયગાળા પુરતી નિશ્ચિત હોય છે. એકવાર ચૂંટાયા પછી પ્રમુખને દેશના મંત્રિમંડળની યોગ્ય

છણાવટ

વ્યક્તિઓની પ્રધાનમંડળમાં સીધી નિમણુક કરવાની છૂટ આપવામા આવી છે.

અમેરિકાના બંધારણના ઘડવૈયાઓમ જે દ્વેશના સેહી હતી કે પુરોપના વિવિધ દેશોના વસાહતીઓ પોતપોતાની ભાષા, સંસ્કૃતિ વગેરેના આધારે નવા પક્ષો સ્થાપ્યા એમાં તે દ્વેશના આપણે પોતાનો છેલ્લા ચોસઠ વર્ષનો અનુભવ જોતા કેટલી સાચી હતી તેનો ખ્યાલ આવશે. સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ વખત આપણે ત્યાં રાષ્ટ્રભાવના ૨૫-૩૦ વર્ષ સુધી રાજ્યપ્રદાનમ તથા કેન્દ્રસ્થાન કોંગ્રેસ પક્ષનું વાગભવ એકપક્ષીય શાસન હતું પણ સમય જતાં આપણે ત્યાં ભાષા, જ્ઞાતિ અને ગ્રાહિત ધોરણે નવા નવા રાજકીય પક્ષોનું અસ્તિત્વ ઊભું થતું રહ્યું છે. આજે આપણાત્યા

મરાઠી 'આનુયન'ના હિતો ધરાવતી શિવસેના અને હવે રાજ ઠાકરેની મહારાષ્ટ્ર નવનિર્માણ સેના (મ.ન.સે.), આંધ્રપ્રદેશમાં તેલુગુ દેશમ અને હવે અલગ તેલંગણા રાજ્યની માગ માટે સ્થાયીકી તેલંગના રાષ્ટ્ર સમિતિ તામિલનાડુમાં અન્નાદ્રે ડી.એમ.કે. (દ્રવિડ મુનેત્ર કડગમ અને એન.જી. રામચંદ્રન દ્વારા સ્થાપયેલા અને હવે જયલલિતાના નેતૃત્વ હેઠળના આલ ઈન્ડિયા અન્ના ડી.એમ.કે.), ઝારખંડમાં ઝારખંડ મુક્તિ મોરચો, પંજાબમાં અકાલીદળ, પશ્ચિમ બંગાળમા મમતા બેનરજીની તૃણમૂલ કોંગ્રેસ, કાશ્મીરમા નેશનલ કોન્ફરન્સ અને પી.ડી.પી., આસામમાં આસામ ગણ પરિષદ, બીહારમાં વિષ્ણુ જનતા દળ, રૂઢિવાદ નાના રાજ્યો જેવા કે મિઝોરમમા મિઝોરમ નેશનલ ફ્રન્ટ, નાગાલેન્ડમાં નાગાલેન્ડ વિપ્લવ ફ્રન્ટ, ગોવામાં મહારાષ્ટ્ર ગોમાંતક પક્ષ; આ ઉપરાંત બહોરી હોય તેમ શાંતિ આપવાંત પક્ષો જેમ કે યુ.પી.માં બાબાસાહેબની આંબેડકર સમાજ પક્ષ, મુંબઇમાંકિનની સમાજવાદી પાર્ટી, બિહારમાં લાલુ પ્રસાદનો રાષ્ટ્રીય જનતા દળ, દલિતોની રિપબ્લિક પાર્ટી વગેરે, જાતે કે આપા, જાતિ અને ગ્રાહિત ધોરણે સ્થાયેલા પક્ષોમાં વહેંચે કે રહેતા કાટયો છે.

દ્વિપક્ષીય પદ્ધતિને પ્રોત્સાહન

અમેરિકન લોકશાહીમાં પક્ષ પદ્ધતિને પ્રોત્સાહન ન મળ્યા છતાં, એક કોયું જવાઈ ત્યાંને નવું પ્રકરણ એ છે કે વખત જતા ત્યાં તુરસ્ત કાંઈ સ્થાય તેવી દ્વિપક્ષીય પદ્ધતિ સ્થાપિત થવા પામી છે. અમેરિકાની પ્રમુખ પદ્ધતિની ચૂંટણીમાંનો અભ્યાસ સુચવે છે કે એમ નજરાવ પક્ષોના ઉદ્ભવને અનુમોદન કે પ્રોત્સાહન મળતું નથી. આનું મુખ્ય કારણ પ્રમુખીય ચૂંટણીના પરિણામો પર નાના પક્ષો કે જૂથોની ખાસ કંઈ અસર થતી નથી. છેલ્લા દોઢસો વર્ષોથી ત્યાં રિપબ્લિક અને ડેમોક્રેટિક એ બે મુખ્ય પક્ષોનું અસ્તિત્વ છે પણ વખતોવખત ત્યાં નવા પક્ષોનું સર્જન થતું રહે છે. પરંતુ સમય જતા આવા નાના નાના પક્ષોનું કાં તો વિલીકરણ થઈ જાય છે અથવા આ પક્ષો મુખ્ય સત્તારૂઢ પક્ષોમાં જોડાઈ જાય છે. દા.ત. ૧૯૬૮માં અલબામા રાજ્યના ગવર્નર જ્યોર્જ વોલેસે (જેઓ રંગભેદની નીતિના પ્રોત્સાહક હતા) ડેમોક્રેટિક પક્ષમાંથી છૂટા પડી અમેરિકન સ્વતંત્ર પક્ષની સ્થાપના કરી હતી અને આ પક્ષ વતી પ્રમુખપદના ઉમેદવાર તરીકે ઊભા હતા. આ ચૂંટણીમા તેમને કુલ મતદાનના ૧૩.૫૦ ટકા મત મળ્યાં હતા પણ પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાવા માટે જોઈતી બહુમતી મેળવવા માટે આ ટકાવારી પણ ઓછી હતી અને ચૂંટણી પછી આ પક્ષ નામશેષ થતાં અને ચાર વર્ષ પછી પાછાવેલી ચોજ્ઞ ચૂંટણીમાં તેમના પક્ષનું અસ્તિત્વ જુદાં સ્વરૂપમા ફરી ચુકયું હતું. અહીં જ રીતે ૧૯૮૮ના જ્યોર્જ એન્ડરસને રિપબ્લિક પક્ષમાંથી છૂટા પડી એક નવો પક્ષ સ્થાપી એ પક્ષના ઉમેદવાર તરીકે પ્રમુખની ચૂંટણીમાં ઝંપલાવ્યું હતું. તેમને કુલ મતના ૬.૬ ટકા મત મળ્યા હતા. આ ટકાવારી-ની ચૂંટણીના પરિણામો પર ખાસ અસર નહીં થતા એન્ડરસને પોતે જ ૧૯૮૪ની ચૂંટણી પહેલા આ પક્ષનું વિસર્જન કરી ચોતાના રેકેટાને ડેમોક્રેટિક પક્ષના ઉમેદવારને. મત આપવા અપીલ કરી હતી.

અમેરિકાની આવી પરિસ્થિતિ આપણા દેશ માટે સ્વાભાવિકી કરીને તો આપણે ત્યાં અનેક વિવિધ પક્ષોની બનેલી મિશ્ર સરકારોમા કુલ મતની નજીવી ટકાવારીના મત મેળવનારો નાનકડો પક્ષ પણ આપણે અપનાવેલી સંસદીય શાસનપદ્ધતિમાં ચૂંટણી પછી કિંગમેકરની ભૂમિકા ભજવી શકે છે. આવી નાના પક્ષોના અસ્તિત્વને આપણી પદ્ધતિમાં હકીકતમાં પ્રોત્સાહન મળે છે અને સરવાળે આવા પક્ષોના વર્ચસ્વને અનુમોદન-મંજુર મળે છે. આના અનેક ઉદાહરણો ટાંકી શકાય છે. દા.ત. ૧૯૯૮-ની લોકસભાની ચૂંટણીમા શ્રીમતી જયલલિતાનો અન્ના દ્રમુક પક્ષ ૧૮૨ સભ્યોની લોકસભામા માત્ર ૧૮ સભ્યો ધરાવતો હતો. ટકાવારીની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો કુલ સભ્યોના માત્ર ૩.૫ ટકાની પણ ખોગ સભ્યો હતા. તેમ છતાં શ્રીમતી જયલલિતા શ્રી વાજપેયીની મિશ્ર સરકારના એક વર્ષના સમયગાળામાં રિલ્યુકેરની ભૂમિકા અદા કરતા રહ્યા કે જે નજીવી બહુમતી ધરાવતી મિશ્ર સરકાર જો આ અઢાર સભ્યોનો ટેકો ગુમાવે તો સરકારનું પતન નિશ્ચિત હતું. આનો પૂરો લાભ ઠેઠથી શ્રીમતી જયલલિતા મહત્તમ આપે તેવી શક્યતા જણાતી હતી. પરંતુ સરકારને વખતાવખતમાં પણ સહકારતા મેળવી. જયલલિતાએ અપેક્ષેલા રોકાણ અવારનવાર પુનરાવર્તન થતું રહ્યું છે. જેમ કે હાલમાં ડી.એમ.કે. પક્ષનો ટેકો જાળવી રાખવા માટે રાજ્યના ૧૩૬ લાખ કરોડના કોભાંડ સામે પણ મનમોહનસિંહની સરકારે આંખ મીંચામણાં કરવા સિવાય કંઈ છૂટકો નથી. હાલ તારીખમાં ૧૮૦ સભ્યો ધરાવતી મમતા બેનરજી-ની તૃણમૂલ કોંગ્રેસ પણ સરકારને નમાવી રહી છે. (ક્રમશઃ)